

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ЧИННИКИ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ФРУСТРОВАНOSTІ

Тетяна Мостова,
Запорізький національний університет

У статті розглянуто сучасні вимоги до професійної компетентності вчителів початкових класів у процесі реформування освіти в Україні. Проаналізовано Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти», а також визначено основні відмінності професійної діяльності вчителя нової української школи. Увагу акцентовано на зовнішніх чинниках, що зумовлюють професійну фрустрованість учителів початкових класів, охарактеризовано її динамічні ознаки.

Ключові слова: вчитель початкової школи, професійна компетентність, нова українська школа, дистанційне навчання, зовнішні фрустратори, професійна фрустрованість.

Постановка проблеми. Необхідність детального аналізу вимог до професійної компетентності вчителя початкових класів в умовах реформування освіти зумовлена новими викликами, які постають перед сучасною шкільною освітою. Освітня реформа в Україні, а саме впровадження Концепції Нової української школи, вимагає перегляду підходів до професійної підготовки та розвитку вчителів, зокрема оновлення знань, умінь і цінностей, необхідних для забезпечення якості освітнього процесу. Уміння вчителя швидко адаптуватися до змін, зберігати психологічну стійкість і знаходити конструктивні шляхи подолання труднощів є критично важливими в умовах постійних трансформацій в освітній сфері. Ще більшої актуалізації зазначена проблема набула з початку запровадження дистанційної форми навчання у зв'язку з пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням РФ, що також стало потужним комплексом зовнішніх чинників виникнення негативних психоемоційних станів учителів початкової школи, зокрема професійної фрустрованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із вивченням психологічних особливостей професійної діяльності вчителів, розглядалися багатьма вітчизняними вченими – В. Вітюк [1], Т. Гура [2], С. Максименко [4] та ін. Явище фрустрованості у професійній діяльності педагогів вивчали вчені, як-от К. Відерманн [14], М. Петерсон [13], І. Остополець [6]. Також окрема увага науковців приділялась вивченню психологічних особливостей професійної педагогічної діяльності та її психоемоційних наслідків для учителів (В. Семиченко [9], В. Чернобровкін [10] та ін.).

Метою статті є теоретичний аналіз сучасних вимог до професійної компетентності вчителів початкових класів в умовах трансформації освіти як об'єктивних чинників їхньої професійної фрустрованості.

Виклад основного матеріалу. З 2018 року в системі освіти України розпочались процеси реформування, пов'язані з упровадженням нових освітніх і професійних стандартів. Відповідно до вимог, які визначені в Концепції реалізації Державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням КМУ від 14.12.2016 № 988 (далі – Концепція НУШ), заклад освіти, починаючи з початкової ланки, має готувати особистість, громадянина та фахівця, тому й особистість вчителя початкових класів має відповідати новим стандартам. За експертними прогнозами, починаючи з 2020 року, найбільш затребуваними на ринку праці будуть вміння навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити мету та досягати її, працювати в команді, спілкуватися в культурному середовищі [7]. У Професійному стандарті вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти (Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти», далі – Профстандарт) [8] серед обов'язкових результатів навчання визначено не тільки вміння та знання, але й необхідні компетентності, що дають можливість бути спроможним до навчання та реалізації професійних цілей. Також виокремлено основні індивідуально-особистісні та професійно-діяльнісні якості вчителя, яких він має набути для успішного виконання стратегічної мети й завдань реформування початкової освіти.

Здійснений аналіз наукових досліджень щодо психологічних особливостей педагогічної діяльності (І. Остополець [6], Т. Гура [12], Н. Шевченко [11] та ін.) та нових вимог Концепції НУШ, Профстандарту та інших нормативних документів надав можливість визначити основні відмінності професійної діяльності вчителя нової української початкової школи, що віддзеркалюють новітні вимоги до вчителів початкових класів (табл. 1).

Враховуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що трансформація освіти, з одного боку, є результатом впливу зовнішніх процесів, а з іншого – сама впливає на професійну поведінку вчителя, що так само свідчить про взаємозв'язок реформування освіти та психологічної готовності освітян до реалізації нових стандартів педагогічної діяльності.

Слід зауважити, що необхідність реформи освіти і зміна ролі вчителя, вимог до нього зумовлена також стрімким розвитком технологій та комп'ютеризацією навчального процесу, зміною форми сприйняття навчального матеріалу молодим поколінням і доступністю інформаційних джерел.

Як результат, відповідно до сучасних вимог головною ідеєю стало забезпечення індивідуально-особистісного та професійно-діялісного самовдосконалення педагогів початкової школи завдяки активізації їхньої базової освіти, набутого професійного та життєвого досвіду. Без постійного навчання

та професійного розвитку педагог не зможе повноцінно здійснювати професійну педагогічну діяльність в умовах сьогодення. Для більшості вчителів відповідати вимогам Концепції досить складно, оскільки для її реалізації необхідним є не тільки професійний розвиток учителя, а й особистісний.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця характерних особливостей професійної діяльності вчителя НУШ

Критерій	Вчитель традиційної школи	Вчитель Нової української школи (НУШ)
Педагогічна роль	Авторитетний лідер, носій знань	Партнер, наставник, фасилітатор
Спосіб комунікації	Одностороння комунікація, контроль за учнями	Комунікація через діалог, співпраця з учнями
Підхід до навчання	Орієнтація на результати, стандарти	Орієнтація на процес, розвиток компетентностей
Управління класом	Авторитарний стиль, суворі правила	Демократичний стиль, залучення учнів до управління
Психологічна безпека учнів	Часто використовується критика, увага акцентується на помилках	Підтримка психологічної безпеки, увага акцентується на досягненнях
Емоційна компетентність	Обмежена емоційна виразність	Висока емоційна компетентність, відкритість до емоцій
Професійний розвиток	Стабільність, мінімальні зміни	Постійне навчання, адаптація до нових методів та підходів
Мотивація учнів	Зовнішня мотивація, заохочення та покарання	Внутрішня мотивація, інтерес до навчання
Рефлексія власної діяльності	Обмежена рефлексія, фокус на стандартизовані результати	Постійна рефлексія, аналіз своєї діяльності та її удосконалення
Ставлення до інновацій	Скептицизм, опір змінам	Відкритість до інновацій, експериментування
Стиль взаємодії з колегами	Індивідуалізм, конкуренція	Колегіальність, співпраця, командна робота

Необхідність володіння компетентностями, передбаченими новим Профстандартом, наприклад, емоційно-етичною, здоров'язберезувальною, рефлексивною, психологічною та іншими, дозволяє втілювати головні вимоги до соціально-рольової позиції вчителя: вчитель у НУШ – це тьютор, коуч, фасилітатор. Кожна з цих рольових позицій має відмінності в порівнянні з традиційною педагогічною діяльністю, що може викликати у педагогів певні труднощі на етапі адаптації до нових завдань професійної діяльності. До тих труднощів, які відчуває вчитель на етапі трансформації освіти, слід віднести також і безперервне оволодіння прогресивними технологіями навчання й виховання; розв'язання складних професійно-педагогічних проблем, які вимагають інтеграції знань, практичних умінь і навичок

з філософії, психології, медицини, фізіології; робота в єдиному інформаційному середовищі, що передбачає раціональне використання ІКТ тощо.

Проаналізувавши ідеї та наукові концепції дослідників, як-от І. Заїка [3], С. Максименко [4] та ін. з питання психологічної компетентності вчителя та її змісту, робимо висновок, що для здійснення професійної педагогічної діяльності в умовах викликів сучасності вчитель має володіти знаннями щодо вікових особливостей психічної діяльності школяра, усвідомлювати та розуміти власну поведінку й емоційний стан, а також постійно підвищувати свій рівень професіоналізму та психологічної компетентності зокрема.

З іншого погляду, психологічна компетентність педагога охоплює міжособистісне оцінювання, стереотипізацію, класифікацію, порівняння, зіставлення, аналіз, рефлексію. Важливим є здатність педагога бути в рефлексивній позиції, усвідомлювати власні психоемоційні процеси та стани, свою мету та потреби. І від рівня розуміння сильних та слабких сторін своєї індивідуальності, свого внутрішнього потенціалу, залежить психологічне здоров'я, побудова творчої продуктивної діяльності відповідно до цінностей та професійних прагнень [10, с. 3].

Таким чином, актуальним стає питання формування та впровадження нової системи цінностей і цілей освіти, тому сучасний педагог має бути орієнтованим на розвиток психологічної культури, яка проявлятиметься як у високому рівні самоорганізації, саморегуляції професійної діяльності педагога, так і в усвідомленому ставленні вчителя до власних потреб.

Враховуючи вищезазначене, слід звернути увагу на вимоги до професійної діяльності вчителів початкової школи, які передбачені відповідним стандартом, а саме [8]:

1. Вчитель має володіти та вміти застосовувати ефективні техніки для підтримки психічного здоров'я, які сприяють запобіганню фрустрованості, професійному вигоранню, й ефективно керувати власними емоціями.

2. Педагог має здійснювати постійний моніторинг власної педагогічної діяльності з метою вдосконалення професійних компетентностей.

3. Уміти користуватися інноваційними методами педагогічної діяльності, трансформувати сучасне освітнє середовище так, щоб отримувати якісні результати.

4. Мати психологічну готовність до неперервного навчання, що включає в себе постійне вдосконалення професійних компетенцій через курси, тренінги, семінари, що зі свого боку вимагає від вчителя високого рівня мотивації.

5. Вчитель має бути гнучким і швидко адаптуватися до нових умов та постійних стрімких змін, які відбуваються в освітньому середовищі, відповідно до вимог НУШ.

6. Провідною вимогою до сучасного вчителя є створення сприятливих умов для формування компетентностей у учнів, передбачених навчальною програмою НУШ. Враховуючи оновлення пріоритетних цілей навчання, у ході спілкування з вчителями стає зрозумілим, що важливим є актуалізація знань освітян із загальної психології, вікової психології, психології професійної діяльності та управління [7, с. 34].

Однак якість і швидкість реалізації сучасних вимог до професійної компетентності вчителів початкової школи залежить від важливих зовнішніх чинників, а саме:

По-перше, – **багатогодинний графік роботи**, що включає не тільки підготовку та проведення уроків, але й нові вимоги до методичної роботи, самоосвіти та звітності.

По-друге, – **особливості організації освітнього процесу** НУШ, де увага акцентується на компетентнісному підході, інтерактивних методах навчання й індивідуалізацію освітнього процесу. Це вимагає від учителя більше власних ресурсів для розробки інноваційних уроків і використання сучасних технологій.

По-третє, – **взаємодія з адміністрацією школи**. НУШ передбачає демократичний стиль управління, однак у багатьох закладах освіти залишається недостатньо гнучка модель взаємодії, що створює додатковий тиск на вчителів, що є однією з причин фрустрованості вчителів [6, с. 59].

По-четверте, – **взаємодія з батьками учнів і громадою**: в умовах НУШ особливого значення набуває партнерство закладу освіти в цілому та кожного вчителя із батьківською спільнотою та громадою (виконання спільних соціальних проєктів, розбудова освітнього середовища та ін.).

Всі ці фруструючі ситуації ускладнюють взаємодію всіх учасників освітнього процесу. Тому важливою умовою мінімізації впливу фрустраторів є чіткість та конкретизація задач, виконання яких сприятиме організації професійної педагогічної діяльності. Для цього керівник та адміністрація закладу освіти також мають підвищувати свій рівень як управлінської компетентності, так і психологічної. Саме від створення оптимальних, психологічно комфортних умов у роботі педагогічного колективу, залежить рівень чутливості до впливу зовнішніх фруструючих чинників [11].

По-четверте, – **особливості життєдіяльності в умовах пандемії, дистанційної освіти і реалізація професійної діяльності в реаліях воєнного стану**.

Дистанційне навчання, відсутність прямого контакту з учнями, відсутність можливості пояснити особисто й допомогти в момент виникнення проблеми – все це має негативний вплив на якість професійної педагогічної діяльності. Пандемія і війна внесли відповідні непередбачувані корективи і змусили всіх швидко опановувати цифрові інструменти й нові педагогічні

підходи, методики та швидко адаптуватись до умов, які диктує зовнішнє середовище. Щоб реалізувати педагогічну діяльність в умовах війни, вчителю необхідно постійно долати перешкоди, які виникають під час навчального процесу, що є викликом для підтримки якісної освіти, вчитель має адаптуватись до дистанційного навчання та нових умов роботи, що також провокує психологічну втому. Вчителі стикаються зі зниженням концентрації, підвищеним рівнем стресу й емоційним виснаженням, професійним вигоранням і станом фрустрованості, що ускладнює впровадження інноваційних методів навчання. Водночас збільшуються вимоги до надання психологічної підтримки учням, що потребує додаткових ресурсів та навичок [5]. Учитель також має долати власні переживання, які пов'язані з відчуттям професійної та соціальної ізоляції через втрату зв'язків із колегами й учнями. Педагогічна діяльність вчителів під час війни комбінує всі можливі фрустратори, подолання яких вимагає високого рівня фрустраційної толерантності, психологічної стійкості, адаптивності та мотивації.

Такий комплексний вплив зовнішніх фруструючих чинників, зокрема і вимог до професійної компетентності вчителів початкової школи, призводить до надмірного психологічного навантаження та зумовлює виникнення у них професійної **фрустрованості**.

Під професійною фрустрованістю вчителя початкової школи розуміємо складний психологічний стан, який виникає внаслідок інтенсивної, довготривалої, комплексної дії професійних фрустраторів, виявляється на фізичному, емоційному, когнітивному, поведінковому і ціннісному рівнях функціонування особистості та може мати деструктивний вплив на педагогічну діяльність та професійний розвиток особистості [9, с. 23].

Окремо слід звернути увагу на характерні особливості трьох основних етапів переживання професійної фрустрованості вчителями початкової школи, що виокремлені нами, ґрунтуючись на положеннях класичної теорії стресу Г. Сельє, а саме [5]:

1) передфрустраційний етап – характеризується виникненням перших труднощів та обмежень у професійній діяльності вчителя. Тривалість та інтенсивність цих труднощів запускає механізм переходу на другий етап – фрустраційний;

2) власне фрустраційний етап характеризується більш інтенсивним загостренням проблеми, що призводить до неможливості її вирішення наявними засобами та способами. Це так само призводить до застосування вчителем стратегій подолання. У разі використання конструктивних стратегій запускаються процеси як-от:

- 1) учитель намагається адаптуватися до нової ситуації, застосовуючи активні стратегії подолання, а саме пошук підтримки, зміна методів навчання або перегляд своїх очікувань;

- 2) успішна адаптація до умов досягнення нових цілей або пошук творчого рішення для викликів (наприклад, впровадження нових методик навчання, перегляд стратегії поведінки з учнями, колегами та інше).

У разі використання деструктивних стратегій вчитель уникає (ігнорує) проблеми, проявляє агресію або ж відчуження, що призводить до подальшого погіршення ситуації, що може призвести до конфліктів з учнями, колегами чи адміністрацією, емоційного вигорання;

3) післяфрустраційний етап – відбувається процес рефлексії, результат якої може бути як конструктивний, так і деструктивний, у залежності від обраної копінг-стратегії та індивідуально-психологічних особливостей вчителя. Відповідно, вчитель, який обирає конструктивні копінг-стратегії та орієнтований на конструктивне мислення, переглядає ситуацію з позиції розвитку та навчання. Він усвідомлює, що виклики можуть стати стимулом для професійного розвитку та зростання.

Розуміючи ці етапи, отримуємо можливість прогнозувати наслідки професійної фрустрованості та своєчасно впливати на процеси її розвитку, розробляти ефективні стратегії подолання фруструючих ситуацій, що сприятиме збереженню емоційної стабільності та продуктивності вчителя початкової школи. Відтак, критерієм успішної професійної діяльності та професійного розвитку педагога початкової школи в умовах трансформації освіти є професійне й особистісне самозростання та постійний розвиток компетентностей.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що сучасні вимоги до компетентності вчителя початкової школи є об'єктивними чинниками його професійної фрустрованості. З часом, під постійним впливом нових вимог до професійної педагогічної діяльності у вчителів може виникати суб'єктивне переживання фрустрації, що зі свого боку спричинятиме негативні функціональні зміни на різних рівнях функціонування особистості. Це також висуває нові завдання як для системи вітчизняної вищої, так і післядипломної педагогічної освіти й актуалізує нові напрями їх діяльності.

Список використаних джерел:

1. Вітюк В. В. Професійний розвиток педагогів в умовах інноваційного освітнього середовища післядипломної освіти регіону. *Педагогічний пошук*. 2016. № 1 (89). С. 3–6.
2. Гура Т., Чернікова Л., Фокша С. Державний стандарт базової середньої освіти : результати пілотного впровадження у Запорізькій області. Нова українська школа у базовій середній освіті : впевнені кроки Запорізької області : науково-методичний посібник / відп. ред. Т. Є. Гура; КЗ «ЗОІППО» ЗОР. Запоріжжя : ЗОІППО, 2022. 303 с. С. 9–25.

3. Заїка І. В. Сутність та вплив соціального напруження на діяльність загальноосвітніх навчальних закладів. *Технології роботи психолога в організації* : тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (26–27 жовтня 2016 року, м. Запоріжжя). Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 22–24.
4. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати (Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності). *Рідна школа*. 2014. № 3–4. С. 68–72.
5. Мостова Т. О. Наукові підходи до розуміння сутності професійної фрустрованості особистості у сучасній психологічній науці. *Colloquium-journal*. 2019. № 6 (30). С. 19–22.
6. Остополець І. Ю. Фрустрації в професійній діяльності вихователя. Духовність як основа консолідації суспільства : НДІ «Проблеми людини». Київ, 1999. С. 497–499.
7. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. URL: <https://t1p.de/r6u4a> (дата звернення: 21.02.2019).
8. Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти». Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України 10.08.2018 № 1143. URL: <https://t1p.de/vyn3p> (дата звернення: 21.02.2019).
9. Семиченко В. Теоретико-методологічні проблеми сучасної психології. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2016. № 9. С. 141–152. <https://doi.org/10.18372/2411-264X.9.12423>
10. Чернобровкін В. М., Чернобровкіна В. А. Діагностика фрустраційних реакцій педагогів. Київ : НППЦ Перспектива, 2000. 73 с.
11. Шевченко Н. Ф. Особливості трансформаційних змін у смисловій сфері фахівців на початковому етапі професіоналізації. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Психологія. Вип. 50. Харків : ХНПУ, 2015. С. 346–354.
12. Gura T., Gura O., Khodakovska A., Voloshko T., Diachkova V. (2021) Peculiarities of awareness by teachers of the New Ukrainian School and teachers of higher education institutions of Ukraine of the essence of effective teaching methods. *AD ALTA : Journal of Interdisciplinary Research open journal*. P.165.
13. Peterson C. A Primer in Positive Psychology. *Oxford University Press.*, 2006, P. 112–118.
14. Widemann K. Occupational Stress and Frustration: An Integrative Approach. *International Journal of Organizational Psychology*, 10 (4), 2015, P. 329.

MOSTOVA T. MODERN REQUIREMENTS FOR THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE PROCESS OF EDUCATION TRANSFORMATION AS OBJECTIVE FACTORS THAT CAUSE PROFESSIONAL FRUSTRATION

The article considers the current requirements for the professional competence of primary school teachers in the process of education transformation. The author analyses the Professional Standard «Teacher of a General Secondary Education Institution» and identifies the main differences between the professional activities of a teacher of a traditional primary school and a new Ukrainian school. Attention is focused on external factors that cause professional frustration. The concept of «professional frustration» is defined and its main stages are highlighted.

Keywords: primary school teacher, competence, professional standard, new Ukrainian school, distance learning, external frustrators, professional frustration.

Надійшла до редакції 13.11.2024 р.

Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти